02/02/2019

Υπαπαντή του Κυρίου: Τι γιορτάζουμε σήμερα

/ Επικαιρότητα

Σύμφωνα με την Ιουδαϊκή παράδοση, η μητέρα που θα έφερνε στον κόσμο αγόρι ήταν ακάθαρτη για 40 ημέρες από την γέννησή του (80 εάν το παιδί είναι κορίτσι). Μετά την συμπλήρωση των ημερών του καθαρισμού, προσερχόταν στον Ναό, όπου προσέφερε «αμνόν ενιαύσιον εις ολοκαύτωμα και νεοσσόν περιστεράς η τρυγόνα περί αμαρτίας επί την θύραν της Σκηνής του Μαρτυρίου προς τον ιερέα».

Η οικονομικά αδύνατη γυναίκα θα μπορούσε να προσφέρει αντ' αυτών «δύο τρυγόνας η δύο νεοσσούς περιστερών, μίαν εις ολοκαύτωμα και μίαν περί αμαρτίας, και εξιλάσεται περί αυτής ο ιερέας και καθαρισθήσεται».

Έτσι λοιπόν και η Θεοτόκος, ακολουθώντας τον Μωσαϊκό νόμο, «ότε επλήσθησαν αι ημέραι του καθαρισμού» πήγε στο Ναό «του δούναι θυσίαν κατά το ειρημένον εν τω νόμω κυρίου, ζεύγος τρυγόνων η δύο νοσσούς περιστερών».

Η έμφαση όμως που δίνει ο Ευαγγελιστής είναι στο γεγονός της συνάντησης, της

«απάντησης» του Συμεώνος και της προφήτιδος Αννας με τον Ιησού Χριστό, έμφαση η οποία αντικατοπτρίζεται και στο περιεχόμενο, αλλά και στον (τελικό) τίτλο της εορτής.

Η αρχική έμφαση της εορτής ήταν κατά πάσα πιθανότητα ο καθαρισμός της Θεοτόκου. Ο πρωιμότερος τίτλος της εορτής που απαντάται είναι «εορτή καθαρσίων», όπως αναφέρεται στον πρώτο λόγο του Ησυχίου, πρεσβυτέρου Ιεροσολύμων στην Υπαπαντή.

Πολύ σύντομα όμως η έμφαση μετατέθηκε στην συνάντηση, η «απάντηση» του Ιησού στο Ναό με τον Συμεών και την προφήτιδα Άννα, έμφαση η οποία αντικατοπτρίζεται και στην ομιλιτική αλλά και στην λειτουργική και υμνολογική παράδοση της εορτής, καλώντας μας σε μια «απάντηση» δική μας με τον Χριστό, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά το τρίτο στιχηρό του Μεγάλου Εσπερινού της Υπαπαντής:

Δεύτε και ημείς, άσμασι ενθέοις, Χριστώ συναντηθώμεν, και δεξώμεθα αυτόν, ου το σωτήριον, ο Συμεών εώρακεν. Ούτός εστιν, ον ο Δαυΐδ καταγγέλει· ούτός εστιν, ο εν Προφήταις λαλήσας· ο σαρκωθείς δι’ ημάς, και νόμω φθεγγόμενος. Αυτόν προσκυνήσωμεν.

Η αρχική όμως έμφαση της εορτής συνετέλεσε στο να χαρακτηρισθεί η εορτή από τους Βυζαντινούς ως Θεομητορική. Ο Γεώργιος Μοναχός αναφέρει χαρακτηριστικά στο Χρονικό του ότι η εορτή της Υπαπαντής «ουκ εστιν εναριθμούμενη ταις δεσποτικαίς εορταίς».

Η αρχαιότερη πηγή πληροφοριών για την εορτή της Υπαπαντής είναι το οδοιπορικό της Εθερίας. Σύμφωνα λοιπόν με αυτό, η εορτή εορταζόταν 40 ημέρες μετά τα Επιφάνεια, δηλαδή στις 14 Φεβρουαρίου, χωρίς όμως να μας αναφέρει το όνομα της εορτής.

Μας πληροφορεί ότι η σύναξη ελάμβανε χώρα στη ροτόντα της Αναστάσεως, και συγκρίνει την επισημότητα της εορτής με αυτή του Πάσχα.

Της κάνει εντύπωση το γεγονός ότι κήρυτταν όλοι οι πρεσβύτεροι και τελευταίος ο επίσκοπος, όλοι ερμηνεύοντας την σχετική Ευαγγελική περικοπή. Επειδή αναφέρει τα γεγονότα και τα πρόσωπα της Ευαγγελικής περικοπής, είναι σαφές ότι το χωρίο στο οποίο αναφέρεται είναι το Λουκά 2:22-40. Μετά ακολουθούσε η Θεία Ευχαριστία.

Το Αρμενικό Λεξιονάριο (αρχές 5ου αιώνα), πολύτιμη πηγή πληροφοριών για την λειτουργική πράξη των Ιεροσολύμων, αναφέρει ότι «14 Φεβρουαρίου,

τεσσαρακοστή ημέρα από της Γεννήσεως του Κυρίου ημων Ιησού Χριστού» η σύναξη ελάμβανε χώρα στη Βασιλική του Μ. Κων/νου, και τα αναγνώσματα της ημέρας ήταν: Ψαλμός 97:3, Αποστολικό Ανάγνωσμα προς Γαλάτας 3:24-29, Αλληλούια Ψαλμός 95:2, Ευαγγέλιον κατά Λουκά 2:22-40.

Από την ίδια εποχή σώζονται και τρεις ομιλίες στην Υπαπαντή του Ησυχίου, πρεσβυτέρου στην εκκλησία των Ιεροσολύμων (†μετά το 451).

Οι τρεις αυτές ομιλίες όχι μόνο επιβεβαιώνουν την ύπαρξη της εορτής στα Ιεροσόλυμα, αλλά είναι και τα πρώτα αδιάσειστα ομιλητικά παραδείγματα σχετικά με την εορτή που μας έχουν σωθεί.

Στο Γεωργιανό Λεξιονάριο (5ος-8ος αιώνας) μας δίδονται τα αναγνώσματα της ημέρας, τα οποία συμπεριλαμβάνουν και αναγνώσματα της Παλαιάς Διαθήκης, που ακόμη διαβάζονταν εντός της Θείας Λειτουργίας:

Ψαλμός 97:3, στίχος 2
Παροιμίες 23:11-18
Σοφία Σολωμόντος 4:8-12
Ησαΐας 19:1-4
Προς Γαλάτας 3:24
Αλληλούια, Ψαλμός 44:11-12
Ευαγγέλιον κατά Λουκάν 2:22:40.

Βλέπουμε λοιπόν ότι οι πρωιμότερες περιγραφές της εορτής της Υπαπαντής προέρχονται από τα Ιεροσόλυμα, υποδεικνύοντας τα Ιεροσόλυμα ως τόπο συστάσεως της εορτής.

Ο Σεβήρος, επίσκοπος Αντιοχείας από το 513 έως το 518, το επιβεβαιώνει. Στην ομιλία 125, η οποία εκφωνήθηκε το έτος 518, αναφέρει ότι η Υπαπαντή εορτάζεται όχι μόνο στα Ιεροσόλυμα, αλλά και σε όλη την Παλαιστίνη, ότι ως εορτή δεν είναι αρχαία αλλά συστάθηκε σχετικά πρόσφατα στα Ιεροσόλυμα, και ότι η εορτή αυτή ήταν άγνωστη στην Αντιόχεια και εισήχθη πρόσφατα από τα Ιεροσόλυμα.

Προσπάθεια να εισαχθεί η εορτή της Υπαπαντής στην Αντιόχεια είχε γίνει και πιο παλιά, όταν ήταν εκεί ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, αλλά φαίνεται ότι αυτή η προσπάθεια ήταν ανεπιτυχής.

Σώζεται ομιλία στην Υπαπαντή που αποδίδεται στον Γρηγόριο τον Νύσσης, η οποία εάν είναι αυθεντική, τότε έχουμε μαρτυρία ότι η Υπαπαντή εορταζόταν στην Καππαδοκία στο τέλος του 4ου αιώνος.

Πρώτες ενδείξεις για τον εορτασμό της Υπαπαντής στην Κωνσταντινούπολη έχουμε από τον 6ο αιώνα, και όλες συνδέουν την εξάπλωσή της με τον Ιουστινιανό.

Σύμφωνα με την Χρονογραφία του Θεοφάνη, το έτος 534, επί βασιλείας Ιουστινιανού, «η Υπαπαντή του Κυρίου έλαβεν αρχήν επιτελείσθαι εν τω Βυζαντίω τη δευτέρα του Φεβρουαρίου μηνός»,62 δηλαδή η εορτή της Υπαπαντής ορίσθηκε επί Ιουστινιανού να εορτάζεται στην Κωνσταντινούλοπη στις 2 Φεβρουαρίου. Δεν σημαίνει όμως αυτό ότι τότε εισήχθη η εορτή.

Σύμφωνα με το Χρονικό του Γεωργίου Μοναχού, κατά την διάρκεια της βασιλείας του Ιουστινιανού «και η Υπαπαντή μετηνέχθη και έλαβεν αρχήν εορτάζεσθαι Φεβρουαρίω μηνί εις την β’, γενομένην πρότερον τη ιδ’ του αυτού μηνός, ήτις ουκ εστιν εναριθμούμενη ταις δεσποτικαίς εορταίς».

Η εορτή λοιπόν προϋπήρχε, και η αναφορά αυτή δεν αντικατοπτρίζει την εισαγωγή της εορτής της Υπαπαντής στην Κων/πολη, αλλά την μεταφορά του εορτασμού της την χρονιά εκείνη, κατ’ εντολήν του Ιουστινιανού, από τις 14 Φεβρουαρίου στις 2 του ιδίου μήνα, εναρμονίζοντας ημερολογιακά την εορτή της Υπαπαντής με την νέα εορτή της Γεννήσεως του Χριστού στις 25 Δεκεμβρίου.

Είναι βεβαίως πιθανό ο Ιουστινιανός να συνέβαλε και στην περαιτέρω εξάπλωση της εορτής. Σώζεται μάλιστα σε γεωργιανή μετάφραση ένα γράμμα του Ιουστινιανού προς τους κατοίκους της Ιερουσαλήμ του έτους 560, όπου υποστηρίζει την αλλαγή της ημερομηνίας της Υπαπαντής από τις 14 στις 2 Φεβρουαρίου.

Η μεταφορά αυτή της εορτής της Υπαπαντής στις 2 Φεβρουαρίου πιθανότατα συνδέεται και με την συγγραφή του κοντακίου της Υπαπαντής από τον Ρωμανό το Μελωδό. Λείψανα του κοντακίου αυτού είναι ακόμη εν χρήσει στην σημερινή λειτουργική πράξη:

Το πρώτο προοίμιο του κοντακίου του Ρωμάνου στην Υπαπαντή, «Χορός αγγελικός, εκπληττέσθω το θαύμα…», είναι το πρώτο κάθισμα του όρθρου της εορτής και το τρίτο προοίμιο του κοντακίου του Ρωμανού στην Υπαπαντή, «Ο μήτραν παρθενικήν αγιάσας …», είναι το χρησιμοποιούμενο σήμερα ως κοντάκιο της εορτής.

Φαίνεται όμως ότι η νέα ημερομηνία της εορτής στις 2 Φεβρουαρίου άργησε να γίνει αποδεκτή από τον λαό, και έτσι η εορτή συνέχισε για μερικά χρόνια να τελείται στις 14 Φεβρουαρίου, τουλάχιστον ως και το έτος 602, όπου έχουμε σχετική μαρτυρία.

Αναλύοντας και εξετάζοντας χρονολογικά τα γεγονότα της επανάστασης εναντίον του αυτοκράτορος Μαυρικίου το έτος 602, ο M. Higgins υποστηρίζει ότι εκείνο το έτος η εορτή της Υπαπαντής εορταζόταν ακόμα στις 14 Φεβρουαρίου, και ως εκ τούτου υποθέτει ότι η εορτή της Γέννησης του Χριστού ήταν στις 6 Ιανουαρίου.

Στην Κωνσταντινούπολη η εορτή της Υπαπαντής τελούνταν με μεγαλοπρέπεια και με την παρουσία του αυτοκράτορος. Την παραμονή ο εσπερινός γινόταν στο ναό της Παναγίας «εν τοις Χαλκοπρατείοις», όπου γινόταν και ο όρθρος ανήμερα της εορτής. Από εκεί με λιτανεία κατευθύνονταν κλήρος και λαός, μέσω του Φόρου, στον ναό της Παναγίας «εν Βλαχερναίς» όπου ελάμβανε χώρα η Θ. Λειτουργία παρουσία του αυτοκράτορος.

Το γεγονός ότι η Θ. Λειτουργία ανήμερα της Υπαπαντής γινόταν στην Παναγία «εν Βλαχερναίς» δηλώνει ότι παρ’ όλο που η εορτή έχει Δεσποτικό χαρακτήρα, λογιζόταν ως Θεομητορική από τους Βυζαντινούς, αφού όλες οι εορτής της Παναγίας εορτάζονταν είτε στο ναό της Παναγίας «εν τοις Χαλκοπρατείοις»73 είτε στο ναό «εν Βλαχερναίς».

Τα αναγνώσματα της εορτής της Υπαπαντής του Κυρίου παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία. Στο ασματικό τυπικό βλέπουμε διαφοροποίηση όχι μόνο από τα Ιεροσόλυμα σε σχέση με την επιλογή των αναγνωσμάτων, αλλά και διαφοροποίηση μεταξύ του Προφητολογίου και του Τυπικού της Μεγάλης Εκκλησίας, όπως και μεταξύ των Στουδιτικών και Σαββαϊτικών λειτουργικών παραδόσεων.

Στη σημερινή χρήση επικράτησαν τα αναγνώσματα Εξ. 12:51, Ησ. 6:1, και Ησ. 19:1 στον εσπερινό, προκείμενο: Λουκ. 1:46-47, στιχ. 1:48 Εβρ. 7:7, αλληλούια: Λουκ 2:29-30, στ. 2:31-32 και Λουκά 2:22 στην Λειτουργία.

Η «μνήμη του αγίου και δικαίου Συμεών του δεξαμένου εν αγκάλαις τον Κύριον, και Άννης της προφήτιδος» στις 3 Φεβρουαρίου αναφέρεται για πρώτη φορά στο Τυπικό της Μεγάλης Εκκλησίας, και θα μπορούσε να χαρακτηρισθεί αυτή η εορτή ως «σύναξις», ακολουθώντας το πρότυπο παρομοίων εορτών «προς τιμήν και εορτασμόν ιερών προσώπων, τα οποία κατά την μεγάλην εορτήν της προηγουμένης υπούργησαν, δηλ. έλαβαν ενεργόν μέρος εις το θείον γεγονός, το οποίον εωρτάσθη κατ’ αυτήν.

Στα Στουδιτικά τυπικά παραλείπεται η μνεία στην προφήτιδα Άννα, αλλά εμφανίζεται απόδοση της εορτής. Στο Τυπικό της Ευεργέτιδος έχουμε αναφορά ότι η εορτή «ει μεν τύχη έξω της εβδομάδος της τυροφάγου … εορτάζεται μετά των αγίων ημέρας ε » ενώ στο Τυπικό της Μονής του Σωτήρος, η εορτή αποκτά οκτάβα και η απόδοση είναι στις 9 Φεβρουαρίου: «Εν ταύτη ουν τη ημέρα

αποδιδούμεν την εορτήν. …

Και ούτως μεν τελείται το οκταήμερον της εορτής». Ο αριθμός των μεθέορτων ημερών βέβαια εξαρτάται και από την ημερομηνία έναρξης της Μ. Τεσσαρακοστής.

Επίσης, αντίφωνα εμφανίζονται στα Στουδιτικά τυπικά, αλλά με εφύμνιο «Σώσον ημάς Υιέ Θεού, ο εκ Παρθένου τεχθείς» καταδεικνύοντας την στενή σχέση της εορτής της Υπαπαντής με τα Χριστούγεννα.
Αντίφωνα:

1. Αγαθόν το εξομολογείσθαι κτλ.
Ταις πρεσβείαις…
2. Ο Κύριος εβασίλευσεν κτλ.
Σώσον ημάς Υιέ Θεού, ο εκ Παρθένου τεχθείς…
3. Δεύτε αγαλλιασώμεθα κτλ.
Χαίρε Κεχαριτωμένη…

Στο τυπικό της Μονής του Αγίου Σάββα ορίζονται τυπικά, αλλά αντίφωνα εμφανίζονται πάλι στα τυπικά του Κωνσταντίνου και Βιολάκη, όμως με τους εν χρήσει σήμερα στίχους και εφύμνιο:

Παρατηρούμε επίσης ότι τα τυπικά του Κωνσταντίνου και Βιολάκη ορίζουν στο Εξαιρέτως το «Θεοτόκε η ελπίς…». Αυτό γιατί στον όρθρο στην θ’ ωδή ορίζουν να ψάλλονται τα μεγαλυνάρια («Ακατάλητόν εστι…»), τα οποία και παρέχονται. Τα μεγαλυνάρια όμως αυτά είναι μια πολύ πρόσφατη προσθήκη, αφού στο τυπικό του Αγίου Σάββα, στα απορρούμενα, ορίζεται ότι «εν τη εννάτη στιχολογείται η τιμιωτέρα».

Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο του λειτουργικού εορτασμού της Υπαπαντής είναι η απαντώμενη στις πηγές χρήση κεριών. Για παράδειγμα, στον βίο του Αγίου Θεοδοσίου του Κοινοβιάρχου (†529) αναφέρεται ότι η Ικελία, κάτω από την οποία μαθήτευσε, εισήγαγε την χρήση κεριών στην εορτή της Υπαπαντής:

«Η μακαρία Ικελία πάσαν ευσεβείας οδόν εξασκήσασα κατέδειξεν εν πρώτοις μετά κηρίων γίνεσθαι την υπαπάντησιν του σωτήρος ημών Θεού.» Δεν είναι όμως αυτή η μοναδική μαρτυρία. Από την περιοχή των Ιεροσολύμων και πάλι σώζεται ομιλία στην Υπαπαντή η οποία αποδίδεται στον Κύριλλο Ιεροσολύμων. Στο τέλος της ομιλίας προτρέπει ο Άγιος Κύριλλος τους πιστούς: «Ούτως σήμερον φαιδροί φαιδρώς τας λαμπάδας κοσμήσωμεν· ούτως, ως υιοί φωτός, τους κηρούς τω φωτί τω αληθινώ Χριστώ προσάγωμεν».

Αλλη σχετική μαρτυρία, αγνώστου όμως προελεύσεως και εποχής, είναι η

εισαγωγή της ομιλιτικής διασκευής του σχετικού τμήματος του υπομνήματος του Αγίου Κυρίλλου Αλεξανδρείας στο κατά Λουκάν Ευαγγέλιο. Εκεί, αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι «…και επειδή πάντες προθύμως συνήλθετε, της φαιδρότητος της Δεσποτικής εορτής εις τούτο συναθροισάσης μετά φαιδρών των λαμπάδων, φαιδρώς πανηγυρίσωμεν…».

Το στοιχείο αυτό, δηλαδή οι αναφορές στην χρήση κεριών, μαζί και με άλλα στοιχεία, οδήγησαν τον M. Connell να εξετάσει την σοβαρή πιθανότητα να ήταν η εορτή της Υπαπαντής ημέρα βαπτισματική. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το αρχαίο όνομα της εορτής στην Γεωργιανή λειτουργική παράδοση ήταν «lamproba» δηλαδή εορτή των φανών, και ότι στα Σαββαϊτικά τυπικά υπάρχει μνεία χρήσης κεριών στην εορτή: «εις δε την εννάτην, δίδονται κηρία τοις αδελφοίς».

Του Πρεσβυτέρου Στεφάνου Αλεξόπουλου